

ERNEST BELENGUER CEBRIÀ

Vida i regnat de
Pere el Cerimoniós
(1319-1387)

© Ernest Belenguer i Cebrià, 2015
© d'aquesta edició: Pagès Editors, SL, 2015
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat
Primera edició: maig de 2015
ISBN: 978-84-9975-623-3
DL L 661-2015
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL
www.bobala.cat

◀ imprès a **lleida** ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.

Índex

Nota de pròleg.....	11
Introducció: L'època anterior al rei Pere.....	13
1. Les circumstàncies econòmiques.....	20
2. Les circumstàncies de l'expansió territorial.....	24
3. Les circumstàncies i les problemàtiques polítiques	29
4. Unes paraules al voltant de les circumstàncies financeres.....	33

CAPÍTOL I

ELS PRIMERS ANYS DE PERE EL CERIMONIÓS

1. Les dificultats de la infantesa i la joventut del futur rei (1319-1336).....	39
2. La coronació del rei i el començament del seu regnat (1336-1340).....	44
2.1. L'obligada col·laboració de Castella i la Corona d'Aragó en la Guerra de l'Estret.....	50
2.2. Gènova: de la guerra a la hipòcrita pau de 1336.....	54
2.3. La primera boda reial: Maria de Navarra.....	56
3. La guinda del rei Pere en aquests anys: la recuperació de la Corona de Mallorca.....	57
3.1. Motius polítics per a la intervenció	58
3.2. Causes econòmiques d'aquest problema d'una banda i de l'altra....	60
3.3. Cap a l'esclat del conflicte.....	68
4. Dos anys d'una certa placidesa en el regnat (1344-1346).....	75
4.1. La situació fiscal del regne de Mallorca en els primers temps de la reintegració.....	76
4.2. Dues qüestions de creativitat del rei en aquests anys: les Ordinacions de 1344 i el florí d'or de 1346.....	79

CAPÍTOL II

UNA TENSA CRUÏLLA A FINALS DELS ANYS QUARANTA

I.	Les rebel·lies de les Unions davant de Pere el Cerimoniós.....	85
1.	Un cop d'ull als fets que secularment s'han narrat.....	86
2.	La complexa i variada fesomia de les Unions	95
2.1.	La Unió aragonesa.....	95
2.2.	La Unió valenciana.....	100
II.	Els conflictes al Mediterrani occidental en els darrers anys de la dècada dels quaranta.....	108
1.	Les revoltes sardes	109
2.	L'obligada atenció a Sicília.....	111
3.	La darrera resistència de Mallorca: Lluçmajor.....	114
4.	La renovada petició de diners feta al regne de Mallorca.....	116
III.	La pesta: dels seus orígens fins als anys del regnat del rei Pere	117
1.	La pesta a Sardenya. Unes paraules enmig d'una guerra	120
2.	Certs matisos en càrrecs administratius al Rosselló	120
3.	La pesta a Mallorca en el marc d'una inestabilitat politicosocial	121
4.	Les ciutats i el camp a Catalunya: l'inici d'un conflicte secular	122
5.	Les males aigües i els mudèjars en l'escenari valencià.....	124
6.	La pesta a l'Aragó: tardana i poc coneguda	125

CAPÍTOL III

ELS INICIS DE LES GRANS GUERRES DEL REI PERE (1350-1361)

I.	El sempitern problema de Sardenya: Gènova i la Corona d'Aragó.....	128
1.	Un primer pas en el gran conflicte mediterrani dels anys cinquanta: la lliga venetoaragonesa.....	128
2.	L'inici del punt d'inflexió: Marià IV d'Arborea.....	131
3.	Al voltant de l'«armada e viatge» del rei Cerimoniós	135
3.1.	El parlament sard de 1355	139
3.2.	La guerra freda del conflicte: de la Pau de Sanluri al retorn del rei a la Península.....	141
4.	Conseqüències dels fets sards a la Corona d'Aragó.....	143
4.1.	Catalunya	144
4.2.	Mallorca	146

4.3. València	149
4.4. Aragó.....	151
II. El començament de la Guerra dels Dos Peres	153
1. Antecedents de la guerra amb Castella	154
2. Una primera etapa d'equilibri (1356-1361)	160
3. La fiscalitat al principi de la guerra: la incipient Diputació catalana.....	166
3.1. Similars casos, però una mica més tardans, a l'Aragó i València....	169
3.2. Les illes Balears: un imaginari camp de batalla	170

CAPÍTOL IV

MÉS QUE UNA LLARGA DÈCADA DE COLORS FOSCOS (1362-1375)

I. La Guerra dels Dos Peres, encesa	173
1. El primer raig d'una guerra sense miraments.....	174
2. El gir de la guerra fins a la primera coronació d'Enric de Trastàmara a Castella (octubre de 1363 - abril de 1366).....	179
2.1. Entorn al procés de Bernat de Cabrera.....	182
2.2. De la Guerra dels Dos Peres a l'inici de la Guerra Civil castellana.	183
II. Al voltant de la fiscalitat d'estat: passes agegantades cap a les diputacions de la Corona d'Aragó	186
1. La ràpida evolució del Principat de Catalunya.....	187
2. El seguiment de València i Aragó	192
2.1. València	192
2.2. Aragó.....	195
III. Entre Sardenya i Castella: uns anys ben tèrbols en la vida del rei	196
1. Sardenya: una llarga partida d'escacs sense mat al rei.....	197
2. Castella: l'allargament d'un conflicte per les paraules donades i els territoris no concedits	205
2.1. De la pressió de Jaume IV de Mallorca a la Pau d'Almazán	209
IV. La fiscalitat a l'alça a la Corona d'Aragó: municipal, estatal i reial.....	214
1. La polièdrica peculiaritat impositiva de Catalunya	215
1.1. El <i>Principes namque</i> entre el rei i les Corts.....	217
1.2. Les conseqüències fiscals: dels primers intents de regular els impostos de la Diputació a l'increment del deute públic.....	220
2. La multiplicitat de Corts valencianes durant set anys.....	221
3. Aragó: la pressió reial en unes Corts empobrides per la guerra.....	224
4. Mallorca: intents d'una reforma financera de doble tall	225

CAPÍTOL V

LA COMPLEXITAT DELS ESDEVENIMENTS EN L'ÚLTIMA DÈCADA DEL REGNAT

I. Entre l'amenaça del duc d'Anjou i la rauxa d'Hug III d'Arborea.....	227
1. Les Corts generals de Montsó de 1375-1376.....	229
II. Una barreja de conflictes: Sicília, Atenes i Neopàtria i el Cisma d'Occident	232
1. La qüestió de Sicília ja en majúscules.....	233
2. L'annex de Sicília: els ducats d'Atenes i Neopàtria sota el domini temporal del rei Pere.....	239
3. La pretesa indiferència reial: el Cisma d'Occident	242
III. El persistent maldecap sard del Cerimoniós	244
1. Algunes puntualitzacions sobre el joc polític del monarca.....	244
2. La constància, àdhuc mínima, en la defensa de Sardenya	248
3. Un fet inesperat: la desaparició d'Hug III d'Arborea en 1383.....	251
4. Entre la realitat i el mite d'Elionor d'Arborea (1383-1387).....	252
5. Gènova i la complexa família sarda dels Arborea: una doble preocupació exterior en els darrers anys del rei	254
IV. Els problemes familiars, socials i polítics del rei Pere als darrers anys de la seva vida.....	258
1. Les constants discussions familiars: la quarta dona, Sibil·la de Fortià, i el seu poder sobre el rei	258
2. Els conflictes socials a la dècada dels vuitanta: els eixos nobiliaris i les ciutats reials	263
2.1. Dos exemples diferents: el comte d'Empúries i la Vall d'Aran amb el comte de Pallars	264
2.2. L'intent per part de Pere el Cerimoniós de reforma popular a la ciutat de Barcelona.....	269
3. El nucli dur de les Corts generals de Montsó de 1382-1384: la corrupció	271
V. Epíleg: Al voltant de la mort de Pere el Cerimoniós i les seves conseqüències ...	273

CAPÍTOL VI

MÉS ENLLÀ DEL REI: LA COMPLEXA SITUACIÓ DELS TERRITORIS DE LA MONARQUIA

I. L'inici de la crisi baixmedieval o els temps de dificultats?	277
1. La indiscutible caiguda de la població, avui matisada. El camp i les ciutats	278

1.1. Entre l'abatiment i la diversificació rural: les arrels de la problemàtica social.....	279
1.2. El suport de la manufactura a les ciutats	280
2. El manteniment del comerç en l'època del Rei Cerimoniós.....	282
2.1. L'atenció al comerç intern de la Corona d'Aragó.....	287
3. El darrer esglaió de les dificultats: el sotrac de la crisi financera i bancària.....	288
II. Cap a una societat amb canvis, més fragmentada i intolerant	292
1. Els grups privilegiats	292
1.1. La noblesa	293
1.2. El pretès poble de Déu: l'Església	296
2. El món de la ciutat, dividit	299
3. Les minories marginades: jueus i musulmans	303
3.1. Els jueus.....	303
3.2. Els musulmans	306
III. Una cultura que sobrevola ajudada pel Cerimoniós.....	309
1. Entre lletres i ciències: els afanys del rei Pere.....	309
2. El rei Pere: de constructor a protector de les arts.....	314
IV. Epíleg: Unes paraules entorn del calidoscòpic regnat de Pere el Cerimoniós.....	318
 Bibliografia	 325
Índex toponomàstic.....	351

INTRODUCCIÓ

L'època anterior al rei Pere

«Aquest digmenge, a hora de prim son, nós encara no érem gitats e llegíem lo llibre o Crònica del senyor rei En Jacme, tresavi nostre» (*Crònica*, 2014, cap. III, § 193, p. 242). Aquesta citació, treta de la Crònica de Pere el Cerimoniós que tant va estudiar Ferran Soldevila, amb actuals revisions filològiques i històriques de Jordi Bruguera i Teresa Ferrer i Mallol, uneix sense cap mena de dubte la seva història amb el *Llibre dels Feits* de Jaume I. No calia que el rei Pere fes aquesta confessió. Altres lligams hi ha entre els dos textos, d'inspiració i autoria dels reis cristians, a fora i dintre de Catalunya. El providencialisme guiat sempre per Déu i les Sagrades Escripures amb les referències a David, per exemple, és ben clar en les dues cròniques. També l'exegesi de la dinastia i el llinatge, raó per la qual en última instància tots dos reis volen que els seus fets siguin coneguts per les generacions posteriors que puguin llegir-los. Per això, el començament del *Llibre dels Feits* arrenca així, tal com es pot comprovar àdhuc al final del pròleg introductori de la *Crònica* del Cerimoniós. Encara més, aquest rei vol que el seu treball sigui intitulat «Llibre en què es contenen tots los grans fets qui són entrevinguts en nostra casa, dins lo temps de la nostra vida, començant-los a nostra nativitat» (*Crònica*, 2014, pròleg, § 6, p. 34).

Però, tot i que en moltes altres qüestions les accions de Jaume I eren al cap del rei Pere, la unió entre les cròniques és menor del que es pugui pensar, bé que hi ha qui les vincula en un doble àmbit polític i textual a la voluntat del Cerimoniós (Vianna, 2011). Malgrat certes idees actuals, potser discutibles, el *Llibre dels Feits*, més aviat inspirat però no necessàriament escrit tot pel rei Jaume, és una obra més benèvola, més generosa, que toca més la fibra sentimental del lector. Qui l'ha llegit no pot oblidar afirmacions tan humanes com les que s'expressen quan Jaume I diu al rei Sanç de Navarra: «ben sabets vós, rei, que nosaltres reis no llevam més d'aquest món, quan ve a l'hora de la mort, sinó sengles llençols, mas que són de mellor tela que los de l'altra gent» (*Jaume I*, 2008, § 147, p. 236). Perquè la mort iguala a

tothom i «així la glòria d'aquest món que hom ha dels béns terrenals, quan ve a l'hora de la mort, tota és passada e és nient» (*Jaume I*, 2008, § 530, p. 505). Tot això no es pot trobar en la Crònica del Cerimoniós: dramàtica, sempre conflictiva, cruel, bo i estalviant-me ara altres qualificatius reservats que ja assenyalaré en explicar la personalitat del rei Pere. Tota comparació diuen que és odiosa, però no necessàriament ha de ser-ho en aquest cas.

Quan vaig escriure *Jaume I i el seu regnat*, hom situava l'època en uns anys que anaven a l'alça a Europa, la Península i la mateixa Catalunya. Era, sens dubte, una etapa gairebé plena a l'economia, la política i a la conquesta jaumina de les Illes i el País Valencià, les unes i l'altre convertits en regnes. D'uns regnes que depenien de la patrimonialització del rei Conqueridor que, si fa no fa, en més d'una ocasió els va trencar del nucli aragonès i català que havia donat suport a aquestes conquestes.

Els temps de Pere el Cerimoniós, però, comencen a ser una mica diferents a mesura que avancen els anys. L'increment econòmic d'abans, gairebé sense cap ombra que el pertorbés, s'apropava al seu límit i després —ara el tema es discuteix bibliogràficament— s'aturà. No es pot oblidar que el rei va néixer el 1319, tot i que regnà el 1336 bo i allargant el seu govern fins al 1387. És a dir, pel mig tenim l'any 1333, *lo mal any primer* per manca d'alimentació, les pestes de 1348, 1362-1363 i 1371, també conegudes com la pesta negra, la dels infants i la dels mitjans. Tot això provocà autèntics problemes poblacionals, molt més al camp que a les ciutats, molt més a Catalunya que a Aragó i València. No defensaré ara que l'anomenada crisi baixmedieval va ser constant i totalment negativa. Cap historiador ho fa i ara es veuen millor cicles diferents al llarg de tants anys.

Però tampoc podem oblidar que el Cerimoniós va morir el 1387, un any abans que el moviment dels pagesos de remença, ja en marxa des d'anys enrere, esclatés amb la frase ben explosiva del «pare Adam morí intestat». I si pensem, a més, en el bel·licisme —ofensiu i/o defensiu— de Pere el Cerimoniós per tota una sèrie de motius, començant per la negativa a la patrimonialització jaumina de la Corona de Mallorca que el rei Pere volia recuperar, hem de tenir presents uns temps ben distints. I, en efecte, molt més dramàtics, que reflecteixen la seva crònica i la pròpia història.

Espero que aquest llibre serveixi com una síntesi actualitzada de tot allò que fins ara s'ha publicat en articles, congressos i revistes, però mai en una autèntica obra del regnat de Pere el Cerimoniós. És un repte difícil i amb molts riscos. Però ara per ara només tenim la molt valuosa aportació de Ramon d'Abadal, tan bona com escurçada i ja antiga. L'autor no en té cap culpa.

Li la varen demanar a mitjan anys seixanta del passat segle i es va publicar el 1966 a la *Historia de España* que dirigia Menéndez Pidal. Era el volum xiv, treballat per Luis Suárez Fernández i Joan Reglà. Abadal només havia d'escriure un pròleg que va titular —en castellà— «Pedro el Ceremonioso y los comienzos de la decadencia política de Cataluña». Pocs anys després, ja mort l'autor, el text en català va aparèixer el 1972 i, és clar, no va recollir tota la Corona d'Aragó. En el llibre de Menéndez Pidal no calia. Joan Reglà ja faria la resta. Però en la traducció catalana falta tot un treball que probablement el mateix Abadal hauria fet si hagués pogut.

Així les coses, tret d'aquesta obra, no n'hi ha cap altra que pugui omplir el regnat del Cerimoniós en totes les seves terres. Potser els aragonesos argumenten que el món historiogràfic català només s'ha preocupat pel rei al Principat i des d'una òptica catalanista. Aquesta és una veritat a mitges. El llibre d'Abadal sembla que ha estat suficient pel coneixement històric i divulgatiu català. Però el món historiogràfic aragonès, valencià i encara mallorquí mai no ha intentat escriure cap síntesi. Espero que aquesta meva valgui la pena.

Fins ara només he fet algunes al·lusions a la Crònica del rei Pere i a l'intent de narrar el seu regnat. Però abans de tot crec que he de parlar de la personalitat del rei, veritable inspirador de la crònica amb la col·laboració de secretaris i escrivans com fou la de Bernat Descoll (Bóscolo, 1975), la més important. En el fons, aquesta pinzellada, en els inicis d'aquest llibre, vol assemblar-se a allò que avui dia fem quan presentem una obra: escriure unes ratlles sobre el seu autor. Després ja entrarem en la seva història. Com era el rei? Quina personalitat tenia? Defensava idees o principis incommutables? No és fàcil de contestar aquestes preguntes malgrat que es pot comptar amb la seva crònica i amb tota una sèrie de cartes i documents, sovint bastant personals, presentades per historiadors de primera magnitud.

Ara bé, el personatge també ho és per la seva complexitat, motiu que explica de sobres alguna matisació o discrepància, entre aquells que s'han apropiat a la seva persona. Segurament, Ramon d'Abadal és qui encerta més en l'apreciació del rei Pere, d'un rei que gairebé va definir-se en un parlament seu a les Corts de Montsó de 1363. Copia Ramon d'Abadal: «E jassia Déus no ens haja fets gran de persona, emperò la volentat e lo cor havem aitant gran e aitant bastant com negun cavaller qui sia el món, de morir o viure per defendre la nostra corona e lo nostre regne, lo qual, los nostres predecessors ab ajuda dels vostres e Nós seguints les llurs petjades ab ajuda vostra, hi havem treballat en conquerir e guanyar» (Abadal, 1987, p. 155). Però Abadal mateix no acaba de creure's aquestes afirmacions, àdhuc

perquè són un elogi, com no podia ser d'altra manera, davant d'un públic al qual el sobirà volia convèncer econòmicament abans de tot.

Això no obstant, el nucli de la seva confessió pel que fa a la defensa de la Corona i al suport que demana als seus súbdits era totalment veritat, com també ho és la descripció que el rei fa del seu cos, feble, després de néixer setmesó, en comparació al seu cor i —jo hi afegiria— la seva voluntat, aquí ja no comparable a la d'un vertader cavaller. Perquè el rei ho era tot menys cavallerós. Ara bé, aquest món gairebé novel·lesc li encantava fins al punt de fer escriure un tractat de la cavalleria, copiat de la Partida II d'Alfons X el Savi de Castella i traduït al català; o de crear l'orde de cavalleria de Sant Jordi (Gubern, 1955, p. 28). Però no era un home fidel, lleial i clar en els seus pensaments. Abadal creu que el seu tarannà és tan complex que ell, com a historiador, fugí d'una breu síntesi explicativa, malgrat que Ferran Soldevila va fer-la i en gran part no errà (Soldevila, 1962, p. 448).

Nogensmenys, Abadal pensa que la millor exposició és aquella que reïx amb l'acumulació ben nombrosa de passatges de la seva Crònica o dels seus documents. Perquè la Crònica arribà a ser de vegades impúdica. Sembla com si el rei no volgués tapar-se ni les vergonyes. S'ha dit molt sovint —Abadal en algun moment pareix acceptar-ho— que el rei ordenava a més d'un escrivà de la seva crònica, com fou Bernat Descoll, que narrés fins i tot allò que el contravenia com els fracassos davant el jutge d'Arborea de Sardenya, ja que així ho havia volgut Déu. Ara bé, Zurita més d'un cop va trobar a faltar algunes qüestions no explicades. En el fons, Zurita no deixava de tenir raó, com ho ha fet veure un historiador, també aragonès com el cronista del segle XVI, però d'avui mateix: José Ángel Sesma. I, abans que ell, molts historiadors s'han preocupat per l'elaboració i les idees de la Crònica com, per exemple, són els casos de González Hurtebise (1904), Rubió i Lluch (1909-1910) i fins Raquel Homet (1995 i 2005), entre d'altres. En el cas de Sesma, l'objectivitat del rei Pere es posa en dubte no només en la seva crònica, sinó també en actes de Corts quan el Cerimoniós, en connexió amb el seu protonotari reial, va manipular i despullar determinades confrontacions que, segons el rei, perjudicaven la seva imatge (Sesma, 2011, p. 421).

Que com era el rei? El rei era sols ell. És veritat que necessitava les persones del seu Consell Reial, que va tenir privats, que confiava bastant en les lleis i més encara en aquests juristes, molts dels quals rossellonesos, que defensaven el romanisme autoritari de la monarquia. Però no és menys cert que era un home amb independència de criteri, sovint amb una visió pròpia dels temes que calia resoldre; de vegades —massa per a una persona cabal— tenia reaccions airades, sobtades i, dissortadament per a les seves víctimes, cruels i sense cap

escrúpol. Ni les relacions familiars l'aturaven, com varen ser els casos del seu germà Jaume —Zurita (1978, vol. 4, llibre VIII, cap. XVIII, p. 90), seguint Pere Tomich, suggereix que va ser emmetzinat, altres ho neguen—, del seu germanastre Ferran —mort per ordre reial sense cap mena de dubte— o del seu cunyat Jaume III de Mallorca, casat amb Constança, germana del rei Pere, i maltractats l'un i l'altra, com també es narrarà. En altres moments, i quan li convenia, sabia ser caut i simular molt bé com ho va fer en un viatge cap a Avinyó acompanyat de Jaume III de Mallorca, benvolgut pel papa, però odiat pel rei Cerimoniós, que aleshores va emmudir davant del Pontífex. Cerimoniós és el sobrenom amb el qual es coneix el rei Pere per la seva acurada atenció a les cerimònies cortesanes que tant l'afalagaven en pensar que tota aquesta etiqueta afavoria la Corona i els seus regnes.

Tot això, vol dir que estem parlant d'un home culte només per la facilitat que un rei pot tenir envoltat de gent amb grans coneixements, però preocupada per ser a la Cort? No, era una persona amb una alta formació cultural en art, en lletres, en història. Sobre aquests temes tan sols faré algun petit comentari, perquè ja són molt coneguts pel món historiogràfic. En tot cas, cal assenyalar que al rei Cerimoniós es deu el patrocini de l'estil gòtic català més original com, tan sols per exemple, la Sala del Tinell, el Saló de Cent de Barcelona, la consolidació de Poblet com un autèntic monument històric i depositari dels cossos de la dinastia, a més d'una biblioteca que devia emergir en aquells anys (Tasis, 1980, p. 124-125). Un home que coneixia el llatí i també el francès, i les dues llengües varen ser utilitzades. La primera en el seu prefaci personal a la Crònica, on citacions en llatí sovintegen en els salms del bíblic rei David. La segona per la influència que varen tenir les grans cròniques dels reis de França i que ell va fer traduir al català (Ferrer, M. i Cabré, L. 2012). Era un pas més com d'altres en el nivell de la història, ja que no li eren desconegudes les *Cantigas* d'Alfons X el Savi ni segurament les obres històriques de l'arquebisbe de Toledo, Rodrigo Jiménez de Rada, ja traduïdes al català cap a la darrereria del segle XIII. El pas acabà donant-se quan, per ordre reial i per l'actuació del sobirà mateix, es va promoure la redacció de tres importants obres històriques. Varen ser les cròniques dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona —amb els precedents de la *Crònica de San Juan de la Peña* o dels *Gesta Comitum* de la casa comtal catalana—, la crònica del seu regnat i les Cròniques de Sicília, tal com ha assenyalat Rubió i Lluch, gairebé contagiats pel tic patriòtic i nacional que aquest historiador no dubtà a atribuir al rei Cerimoniós com a somiador d'una política mediterrània quasi imperial (Rubió i Lluch, 1909-1910, p. 519).

Un rei no tan cruel si se'l compara amb casos semblants, com Pere el Cruel de Castella o Carles el Dolent de Navarra; si es pensa, com ho han fet Rubió i Balaguer (1985, p. 159-160) i Ramon Gubern, que aquells temps i la continuïtat sostinguda de morts a l'època feia quasi impassibles certes monarquies. El Cerimoniós també era conegut com Pere el del Punyale, per la utilització d'un punyal amb el qual esquinçà la paperassa dels privilegis de la Unió aragonesa; o fins i tot, per causa de les lluites constants del seu regnat, també ha estat proposat com Pere el Bregós, igual que el seu avi, per Ramon Gubern en el seu *Epistolari* (Gubern, 1955, p. 37-39). Sigui com sigui, no era qualsevol rei: aixecava passions, aixecava crítiques, però la seva figura no dequeia mai.

Fa pocs anys, José Ángel Sesma, en un treball curt (2011, p. 415-423), però viu i molt ben condensat, va definir també la figura de Pere el Cerimoniós com la de la creació d'una imatge reial oficial, el model de la qual podia ser utilitzat i interpretat en diversos temps i per diversos historiadors independentment de les seves ideologies. Sesma pensa que Pere el Cerimoniós és el primer rei de la Corona d'Aragó amb dots escènics i fins i tot histriònics, i que va utilitzar la propaganda com ningú altre manipulant, si calia, la seva pròpia imatge. Perquè presentar-se feble era vàlid, si ho contravenia amb la seva energia i valor. Era un més dels seus muntatges, en què la cohesió de tots els seus territoris era en la fortalesa de la imatge reial. El mateix Déu així ho havia volgut perquè tant el seu pare com ell no varen ser primogènits cridats al tron. La renúncia d'un —el germà del pare— i la mort d'un altre —el seu germà major— així ho mostraven.

També Sesma subratlla el providencialisme diví del rei Pere i, per descomptat, el fet que el Cerimoniós cerqués els seus drets en el passat i també cap al futur en el llinatge dels reis de la casa d'Aragó. Al cap i a la fi, la Crònica del gironí Ramon Muntaner ja ho havia fet. Motiu del gran interès per la història que va tenir el Cerimoniós en les cròniques ja citades; la seva idea d'ordenar en 1373 la sepultura d'Íñigo Arista —mític fundador de la dinastia pirinenca aragonesa— o a la vegada d'afermar el panteó de Poblet, en un vessant més català. Ara bé, cal no confondre's en un lloc o en un altre per aquesta ambigüïtat calculada del rei Pere. Perquè és cert que ell s'intitulava, abans de tot, rei d'Aragó, almenys fins el 1361, i després només «Lo rey» o arribà a dir en 1375 que «en Catalunya no hagués rey», seguint les cartes de l'*Epistolari* de Gubern (1955, p. 35), tal com s'afanya Sesma a subratllar. No és menys cert, però, que en altres ocasions el rei gairebé cantava frases com aquesta referint-se a Catalunya: «Oh, terra beneita, poblada de lleialtat...» (*Crònica*, 2014, cap. iv, § 33, p. 269); o fins i tot ploraren «tots los ulls

nostres, així mentals com corporals» (*Crònica*, 2014, cap. vi, § 40, p. 372) —un fet quasi excepcional en la vida del Cerimoniós— quan Pere el Cruel de Castella va assetjar la ciutat de València el 1364, confessant —com explica Francesc Eiximenis— que «après Déu, ell és el rei de la ciutat» (Eiximenis, 1927, p. 37).

En realitat, el rei somiava ésser un veritable monarca —de *monos*, un— i que quedés constància del seu regnat davant els successors a causa de molts dels seus actes. Així, la importància del *Cerimonial de Consagración y Coronación de los Reyes de Aragón*, un còdex ja editat en facsímil per la Diputació General d'Aragó el 1992, però que té una matriu llatina original, de la mateixa manera que hi ha un text català més utilitzat per la casa reial (Palacios, 1992, p. 128-129); el fet de la biblioteca històrica de Poblet en 1380 com una experiència gràfica i textual ja estudiada (Gimeno Blay, 2006, p. 190-194); la dotació de les primeres Ordinacions de l'Arxiu Reial de Barcelona ja documentada (Conde, 1993); la creació de les Ordinacions de la casa i cort de Pere el Cerimoniós, on s'inclou en la segona part el text català del *Cerimonial de Consagració i Coronació* (Gimeno Blay, 2009), i el perfeccionament que va fer en la Reial Cancelleria tot seguint les petjades de les seves Ordinacions i el camí ja traçat pel seu avi, Jaume II, com va assenyalar Sevillano Colom (1950).

Al cap i a la fi, malgrat alguna de les ambigüitats esmentades, Pere el Cerimoniós va aconseguir part d'allò que pretenia i en un regnat tan llarg, com varen ser cinquanta anys, s'intentaren transformacions. Transformacions institucionals, polítiques i socials que volien dibuixar noves estructures d'autoritat. Però, per damunt de totes elles, la figura del rei sobresortia tant en la teoria com en la praxi política cap a dos camins de poder que encara al final del seu regnat es mixturaren.

Cal dir que, en la praxi, el rei Pere era un gran orador, com es comprova en tants discursos que ell mateix redactava de cara a distintes Corts, ja fossin aragoneses, catalanes, valencianes o, fins i tot, quan les convocava totes juntes, Corts generals a Montsó. Però en la teoria de la potestat, el Cerimoniós àdhuc combinava la motivació divina, que el rei o el príncep heretava de Déu, amb la motivació feudal, com a senyor de terres que era i que havia donat a certs nobles. En el primer supòsit, més avançat cap a una modernitat autoritària, el rei ho era de tots els seus «súbdits» i en aquest sentit ja en temps de Jaume I les Commemoracions escrites per Pere Albert, bo i respectant la xarxa feudal, pretenien col·locar el príncep per sobre de tots.

En el segon supòsit, el senyor ho era dels «seus vassalls» i un exemple d'aquest pensament va ser la seva exigència sobre els vincles feudals de la dinastia privativa de Mallorca: la de Jaume III, que devia quedar lligada

amb deures senyorials al rei Cerimoniós. En el cas de no fer-ho —ja es veurà—, el mallorquí podia perdre el seu regne infeudat. D'una manera o d'una altra, el Cerimoniós combregava, d'acord amb el seu tarannà personal, amb les condicions que un rei devia tenir: ser just, savi, prudent, defensor de les gràcies i llibertats dels seus regnes. Això sí, a canvi, aquests darrers havien d'ajudar-lo en els seus objectius quan la Corona es veia obligada a entrar en guerra. Com assenyala Ramon d'Abadal, l'usatge català del *Princeps namque* n'és un exemple inesborrable, utilitzat pel Cerimoniós, bé que tan sols podia fer-ho a Catalunya i en determinats casos, com explicaré. Malgrat això, el rei cercà la solidaritat de tots els seus territoris enmig, sobretot, del gran conflicte amb Castella. Gubern copia frases d'una carta del sobirà «porque ni los de Aragón, ni de Cathaluena, ne los del regno de Valencia por si departidamente son bastantes a defenderse del rey de Castiella» (Gubern, 1955, p. 28). Però tots junts potser tampoc. Perquè el problema essencial del Cerimoniós i que el portà cap avall a la darrerria del seu regnat, va ser no mesurar autènticament les seves forces, no adonant-se que, malgrat ser rei, qualsevol home sempre ha de comptar amb les circumstàncies de tota mena que l'envolten.

He parlat de circumstàncies, però, és clar, al llarg de cinquanta anys de regnat aquestes varen canviar sense oblidar que més d'un canvi important el va promoure el rei mateix. Així les coses, seria absurd voler sintetitzar-les d'una tongada totes. Crec més adient —ja siguin econòmiques, socials o polítiques— anar descrivint-les segons alguns cicles que ho permeten. Cal lligar-les molt a la vida del rei, que també canvia, malgrat que la seva personalitat sembla mantenir-se bastant impertèrrita, bé que en la vellesa encara adquireix tons més agres.

Abans de tot, s'ha de dir que, quan el rei Pere va néixer el 1319 i fins al moment de començar a regnar el 1336, la situació de la Corona d'Aragó en conjunt era de creixement, llevat d'alguna sacsejada com fou «el mal any primer» de 1333. Però, en realitat, algun fet d'aquest tipus ja s'havia donat sense el reclam de l'expressió documentada del 1333. Això no obstant, avançat el primer terç del segle XIV, determinades dificultats, que s'havien detectat en certs llocs de l'Europa atlàntica, no es veien en la Mediterrània. Encara no es podia dir que a la Corona d'Aragó s'havia assolit un sostre malthusià, com succeïa en alguns casos atlàntics cap al final del segle XIII o, millor, a la primera dècada del XIV.

1. Les circumstàncies econòmiques

Aleshores, a nivell demogràfic i econòmic, poc es podia criticar. Sense esmentar ara els fogatges —el recompte de focs per unitat familiar— més co-

neguts del segle XIV, s'ha de pensar que la població a la Corona d'Aragó havia anat creixent des d'un segle i mig enrere. Això havia facilitat —al llarg del segle XIII— les repoblacions de les conquestes jaumines, la concessió de cartes de poblament al País Valencià àdhuc entre 1300 i 1330, un pla d'ordenació rural a la Mallorca de la dinastia privativa de Jaume II —el segon fill hereu de Jaume I— o un dinamisme urbanístic fins i tot al Rosselló. A Catalunya, s'havia arribat a una densitat de 47 focs per km² i Barcelona com a capital rondava, abans de la sacsejada pestífera, els 40.000 habitants. Perpinyà i Lleida serien després les ciutats més poblades i a continuació hi havia algunes ciutats i viles mitjanes entorn dels 5.000 habitants.

Una cosa semblant va succeir a l'Aragó amb una Saragossa al voltant de 25.000 habitants i després certes ciutats en creixement com eren Osca, Montsó, Calataiud, Daroca o Terol, entre 1.500 i 6.000 habitants segons el nucli esmentat. De fet, s'ha d'assenyalar, malgrat tots els interrogants de fonts no gaire segures, que Catalunya aconseguiria el mig milió d'habitants, Aragó cap a la meitat (250.000), el regne de València uns 200.000 més i les Illes —que en els primers anys del Cerimoniós no formaven part de la seva Corona— no sobrepassarien els 65.000. Tot plegat, un milió d'habitants, 200.000 dels quals podien ser musulmans en hàbitats rurals i 50.000 jueus en assentaments majoritàriament urbans. En el fons, no seria una mala xifra si no la comparéssim amb aquelles, molt més altes, que en els mateixos moments podien tenir territoris veïns de la Corona d'Aragó i sovint adversaris, si no enemics, com eren els casos de Castella i França, fonamentalment. Perquè en aquest supòsit, la Corona d'Aragó semblava un pa rodó entre dos insaciabls menjadors.

Però el problema no era només el d'aquesta comparació amb una població encara a l'alça en els primers anys del Cerimoniós. El problema era múltiple, com ja va veure Abadal, i, amb certes diferències en més o menys grau, era també vàlid per a la resta de territoris fora de Catalunya. I no em refereixo a la distribució geogràfica de la població catalana, sempre més urbana que rural —30 i 70%, respectivament— en relació amb els altres països de la Corona d'Aragó. Faig menció sobretot a allò que Abadal distingeix molt: la distribució jurisdiccional d'acord amb el fogatge més segur de trenta anys més tard, ja iniciat el regnat del Cerimoniós, com és el de 1365-1370 estudiat per Josep Iglésies (1962). Com que Abadal ja ho va comentar àmpliament, tan sols extrec les seves conclusions percentuals: un 38% de la població era sotmesa als senyoriis nobiliaris; un 26%, als senyoriis eclesiàstics; un 31% pertanyia a la població reial; un 4% a la ciutadana, i un 1% era alodial. És a dir, que a Catalunya només un 36%, com a màxim, obeïa directament el

rei. I segurament de tots els territoris de la Corona d'Aragó el Principat tenia una població més lliure, malgrat el camperol de remença. Perquè a l'Aragó i a València hi havia un alta quantitat de mudèjars —musulmans— majoritàriament sotmesos a lligams senyoriels, a més que l'alta noblesa sumada a la petita noblesa superava els números catalans. Al cap i a la fi, a les Corts aragoneses dos braços ja eren nobles: el dels rics homes i el de la petita cavalleria. Abadal no s'equivocà, perquè ja no és que la població fos escassa a la Corona d'Aragó. Pitjor encara: és que tan sols un terç d'aquesta quedà sotmesa a la jurisdicció reial. A la resta, els altres dos terços, les ordres reials no arribaven o, si arribaven, poc o nul cas feien a la monarquia. I això en una societat que encara no havia entrat en cap recessió. Això també en una societat l'escuma de la qual difícilment sobrepassava el 10%, que era l'autèntica gent avantatjosa: noblesa, alta església i oligarquies urbanes. Per cert, quan es parla de defensar les gràcies, els privilegis i les llibertats dels regnes, tots requeien sobre un percentatge ínfim de la Corona d'Aragó, ja que el 90% o més estava molt mal representat en les institucions baixmedievales, bé fossin locals, regionals o parlamentàries.

Ara, si l'increment de la població es mantingué gairebé fins al començament del regnat de Pere el Cerimoniós, l'economia no li va anar enrere. Aquesta economia donava suport al món quasi ple d'aleshores, però encara no desbordat dels nostres territoris; o a l'inrevés, la població facilitava un procés econòmic àdhuc en alça. Perquè l'agricultura havia millorat cada cop més des de la tradicional producció mediterrània dels cereals, la vinya i l'olivera fins a altres conreus que la diversificaven. D'aquesta manera hom atenia tant a les necessitats alimentàries —la novetat de l'arròs en les marjals dessecades s'obria pas a poc a poc— com a la provisió de matèries primeres per a les manufactures —el cànem o el lli— i fins i tot l'obtenció de cultius més especulatiu —el cas del safrà— d'un horitzó ben atractiu.

La ramaderia tampoc no es va estancar. Més aviat el seu creixement es va produir en els dos vessants fonamentals. És a dir, el del subministrament de carn per a l'alimentació, però també el del foment de cuirs i d'unques ovelles que s'expandien en zones de transhumància regional. El Maestrat, en la cruïlla de fronteres entre València, Catalunya i el Baix Aragó, amb Sant Mateu com a lloc de contractació, i l'àrea pirinenca dels territoris catalans i aragonesos, com per exemple Puigcerdà, col·laboraren no poc en l'aportació de llana a una incipient manufactura. Aquesta primera va ser local, però després fou més comercial mitjançant vendes cap a l'exterior. En aquest sentit, tothom coneix la carta del batlle de Barcelona, Romeu de Marimon, dirigida en 1304 a Jaume II: «Sapia, senyor, la vostra altea que en la ciutat de Barchelona se comencen

en molts lochs e per moltes e grans companyies a fer draps de lana, la qual cosa nuill temps no y era estada, e n'així que per fer aquells draps són ja en molts lochs de la dita ciutat fet alberchs e cases e lochs a aquest offici necessaris» (Hinojosa, 2006, p. 324-325). I aquest començament barcelonès va ser seguit per altres ciutats catalanes com Perpinyà, Lleida, Girona i Tarragona, per València mateix des de 1311 i també per la draperia mallorquina.

S'havia iniciat així el reforçament —via manufactures bàsicament catalanes— d'un comerç a la Mediterrània que, cap a la darrera del regnat de Jaume I el Conqueridor, gairebé havia agafat una certa velocitat de creuer. El comerç es consolidava fonamentalment a la Mediterrània occidental i central, però sense oblidar-se de l'oriental en ports com Rodes, Xipre, Creta i Alexandria. A més, tot el nord d'Àfrica —Tunis, Bugia...— estava també en la seva agenda, inclòs el Magreb occidental. La venda de draps catalans a canvi sobretot d'or, però també d'esclaus, era ben útil. Amb l'or es podia comprar seda, espècies i tints a l'Orient mediterrani connectat amb les caravanes que provenien de l'Àsia. Aquests productes, després, ja es podien redistribuir al continent europeu. I al mig, les grans illes del Mediterrani central —Sardenya i Sicília— servien tant d'escales estratègiques com de mercats. S'hi obtenia, entre d'altres articles de compra com plata i corall, molt de blat, cada cop més necessari per l'increment poblacional de ciutats importants de la Corona d'Aragó, en especial Barcelona i València.

L'agricultura, la ramaderia, la manufactura i el comerç s'identificaven tots plegats per crear un fort mercat econòmic, on els diversos territoris de la Corona d'Aragó s'especialitzaven i s'autoalimentaven en un equilibri interregional que es va mantenir, almenys sense cap problema, fins a l'inici del regnat del Cerimoniós. Tanmateix la primacia era catalana d'acord amb el major pes demogràfic, el seu contorn marítim i la seva activitat mercantil i manufacturera. Però el rerepaís aragonès era també vital. Aquest darrer podia comprar dins de l'interior del mercat de la Corona d'Aragó que s'estava creant draps a Catalunya, però sobretot podia proveir-la de llana, carn i blat. Per la seva banda, València complementava Catalunya tant en la producció agrària bàsica com en una agricultura cada cop més intensiva i fins i tot d'exportació. I, malgrat que Mallorca políticament no s'inclouïa en els regnes i principat de la Corona, i sovint es podia confrontar econòmicament, «era una base logística, una avançada del comerç català cap al Mediterrani i el nord de l'Àfrica i un centre reexportador de mercaderies de tota mena» (Furió; Garcia-Oliver, 2007, p. 229).

Aquest fresc econòmic, ara només dibuixat per mi però ben pintat pels esmentats autors fins al mínim detall —bo i inclouent l'explicació de noves fires

i mercats en la primera meitat del segle XIV, o l'entusiasme constructiu, tant públic com privat, des de finals del XIII fins a la primera meitat del XIV—, no pot oblidar-se. Sense perdre rigor científic, és una seriosa divulgació que pot ser acceptada pel món historiogràfic de la Corona d'Aragó, àdhuc per les plomes més aragoneses que no neguen per a aquests moments la jerarquia econòmica assenyalada. Es podria assumir, a més, que en els primers anys del segle XIV, abans del regnat del Cerimoniós, els interessos polítics i econòmics de la Corona d'Aragó quedaven totalment imbricats; que no hi havia gairebé diferències entre els dels mercaders —el cim del nucli de l'economia, com molts anys després continuaria defensant el gironí Francesc Eiximenis— i els del rei; que les rivalitats mercantils eren també polítiques. Perquè «no s'hi percep encara el divorci que es produirà molt més endavant» (Furió; Garcia-Oliver, 2007, p. 230).

2. Les circumstàncies de l'expansió territorial

Però abans, en el matrimoni previ a aquest divorci, la pregunta queda enlaira. Qui va començar l'avenç territorial: el comerç o la política? És difícil contestar sense dubtar. Perquè en 1262, quan Jaume I presencià a Montpeller les noces entre el seu primogènit Pere —el futur Pere el Gran— i Constança de Suàbia —filla de Manfred, regent de Sicília, però no reconegut pel pontificat—, no es podia pensar que vint anys després es produiria les Vespres Sicilianes. Ho sabem els historiadors, però òbviament no podien augurar-ho els personatges que eren a la cerimònia, si bé es coneix la poca gràcia que tal acte va fer al rei de França Lluís IX i al papa Urbà IV, també francès. Nogensmenys, amb aquest pas —qualifiquem-lo de gibel·lí—, que donà Jaume I, ja posava en primera fila d'acció —si calia— el seu fill Pere, casat amb Constança de Sicília. I aleshores el comerç català començava a circular per la Mediterrània.

Sigui com sigui, amb el transcurs dels anys, els esdeveniments no varen fer més que precipitar-se. Així, el 1265, Carles d'Anjou fou investit rei de Sicília pel papa Climent IV. Entre el 1266 i el 1268, bé en batalles o bé per execució, varen morir tant Manfred com Conradí, l'únic descendent de Conrad IV i, per descomptat, de l'emperador Frederic II Hohenstaufen. De fet, la causa angevina, però també francesa, que dominava amples zones d'Occitània com la Provença, ara només podia tenir en contra la parella reial catalanoaragonesa. Al cap i a la fi, aquesta exercia el seu poder dins de la ja emergent Corona d'Aragó, una vegada mort Jaume I el 1276. Cap fre d'aquest envellit Conqueridor podia parar la iniciativa del seu primogènit, bé que el testament

de Jaume I, amb un to excessivament patrimonialista, havia perjudicat el rei Pere en crear-li la dinastia privativa de Mallorca. Un regne personalitzat amb el seu germà Jaume II de Mallorca, però també del Rosselló, la Cerdanya i alguna ciutat més tan simbòlica com Montpeller, bressol del naixement de l'enyorat rei Conqueridor.

A la primavera de 1282, l'explosió, potser esperada, es va produir a Sicília en una revolta que incendià tota l'illa. Els angevins es desplomaven davant d'uns sicilians que miraven com a seus els reis de la Corona d'Aragó. Pere el Gran ja no va dubtar, desembarcà amb tota una flota a Trapani i descavalcà Carles d'Anjou del seu domini sicilià. Però tampoc els güelfs del papat, els angevins fugits i la mateixa monarquia francesa varen dubtar-ne. El papa Martí IV excomunicà Pere el Gran i nomenà un rei angeví per a la Corona d'Aragó. Al mateix temps, les tropes franceses es preparaven per envair sobretot Catalunya. A més, comptaven amb el suport de Jaume II de Mallorca, que els va fer el passadís per les terres del Rosselló.

No és el moment d'explicitar ara tots els conflictes que varen continuar fins a la mort de Pere el Gran, victoriós en el fons davant d'aquella invasió. El seu fill Alfons el Liberal va seguir més o menys la seva política destronant per traïdor el seu vassall i oncle, Jaume II de Mallorca, el 1286, on va arribar amb una flota. Al mateix temps, l'emirat menorquí infeudat passà també a les seves mans ja cristianes. Però el rei Alfons vivia obsessionat a cercar la pau. No debades la seva Corona continuava marginada pel Pontificat després de l'esmentada excomunió. Per això el Liberal s'apropava cap al Sant Pare, bo i assegurant que no donaria suport a la seva mare Constança de Sicília ni al seu germà Jaume, que exercia com a rei propi a l'illa, després de morir Pere el Gran (1285) i d'acord amb la voluntat paterna. Nogensmenys, el rei Alfons no va actuar, tal com desitjava el papat, contra la seva família siciliana ni tan sols després del Tractat de Tarascó de 1291.

Però allò que no va fer el rei Alfons sí que va posar-ho en marxa Jaume II de la Corona d'Aragó pocs anys després de l'inici del seu llarg regnat (1291-1327). El rei Jaume, que va deixar com a lloctinent reial a Sicília el seu germà Frederic, ja instal·lat a la Península començà a pensar en tota la seva Corona, no tan sols en l'illa siciliana. I això suposà un gir polític i diplomàtic considerable, diguin el que diguin determinats historiadors. És a dir, si va fer bé o no Jaume II. A l'època, el rei Just es va adonar que no podia mantenir una llarga tensió amb rivals tan poderosos. Pel Tractat d'Anagni de 1295, amb el suport del papa Bonifaci VIII, renuncià a Sicília, desproveint de la seva lloctinència el seu germà Frederic; retornà el regne de Mallorca al seu oncle

Jaume II, amb qui va fer la pau exigint-li fidelitat en el vassallatge, i estipulà noces amb Blanca d'Anjou, la seva primera dona, de la família angevina. Tot plegat li reportava l'aixecament de l'excomunió papal, l'atorgament de drets reials sobre les illes de Còrsega i Sardenya en compensació a l'abandonament de Sicília i, àdhuc, el títol de gonfanoner del Pontificat. Més que un títol semblava una exigència perquè, si Frederic no acceptava les decisions de Jaume II, els dos es trobarien en combat: el primer mantenint el gibel·linisme sicilià; el segon abraçant la causa güelfa i angevina.

I així va ser fins a la batalla naval del cap d'Orlando (1299), guanyada per l'almirall Roger de Llúria. Però Jaume II considerà que ja n'hi havia prou, malgrat que no havia pogut o no havia volgut expulsar de Sicília Frederic, anomenat temps enrere rei pel Parlament sicilià. Jaume II deixà el títol de gonfanoner i esperà esdeveniments. En 1302, el Tractat de Caltabellotta consolidà Frederic com a rei sicilià i, en el fons, la defensa valerosa de Frederic va aconseguir que Sicília girés cap al seu gibel·linisme tradicional i dins de l'àrea familiar catalanoaragonesa. Ara bé, Jaume II ja no era gonfanoner del papa, però les concessions de Roma continuaven vàlides: Còrsega, certament, però sobretot Sardenya, que el rei Just havia de conquerir, bé que des del 1302 fins al 1323 hi hauria vint anys d'espera.

Fins que aquest projecte es complís, l'escenari polític de la Mediterrània occidental s'anava eixamplant. Perquè el rei Just no només tingué ulls per al conflicte sicilià. Al sud del seu regne de València, encara amb fronteres a Biar, hi havia costes mediterrànies i fins i tot perills musulmans, més enllà de Múrcia, a l'emirat de Granada. En realitat, el Tractat d'Almirra de 1244, que havia establert fronteres entre el regne valencià i el murcià, no va agradar a ningú, ni a Castella ni a la Corona d'Aragó. Sobretot els reis d'aquesta intentaren baixar cap al sud. Jaume I el Conqueridor ho va fer, però d'acord amb Alfons X el Savi de Castella, en la coneguda intervenció jaumina arran de l'aixecament mudèjar a la Múrcia de 1265. Jaume I, finalitzada la revolta, retornà el territori al seu gendre Alfons, però varen assentar-s'hi centenars de catalans que molts anys després, tot aprofitant l'ocasió, afavoriren Jaume II: eren aquests «vers catalans e parlen de bell catalanesc del mon» (*Muntaner*, 2011, § 17, p. 48). Anys després, el rei Just, que havia arribat a pactes amb Sanç IV de Castella en el Tractat de Monteagudo de 1291 ajudant-lo a conquerir Tàrifa en 1292, va anar canviant de posició a la mort de Sanç IV en 1295. Per algun motiu, en els regnes s'hostatjaven els infants de la Cerda davant d'un plet dinàstic que havia esclatat des d'anys abans a Castella. En el fons, aquests infants tenien raó. Eren fills del primogènit Ferran, hereu d'Alfons X el Savi, que va morir quan els nens eren encara menors d'edat. Sanç IV, germà

del primogènit i oncle dels nens, els va treure la corona. Però Sanç IV també va morir deixant el seu fill en minoria d'edat. En conseqüència, era lògic que els infants de la Cerda es promocionaren com a successors enmig de la polèmica minoria de Ferran IV de Castella. Alfons de la Cerda, l'aspirant a rei, va prometre Múrcia a Jaume II d'Aragó a canvi de l'ajuda del rei Just. I aquest en poc temps ocupà Múrcia des de febrer de 1296. Malgrat el possible suport d'una certa població que provenia de territoris valencians i catalans, l'aventura no durà gaire.

Tampoc vull explicar fil per randa els esdeveniments d'aquesta qüestió a dintre i fora de Castella. A la fi va ser rei Ferran IV de Castella, no l'infant de la Cerda. I pels tractats de Torrellas (1304) i Elx (1305) hi hagué un repartiment del territori, abans murcià, entre Castella i la Corona d'Aragó amb una frontera divisòria al Baix Segura. Oriola, Elx, Alacant, Elda i Novelda es varen sumar al regne de València i varen crear l'anomenada governació d'Oriola. El rei Just havia ampliat el seu poder més cap al sud en la desitjada mànega mediterrània. Però encara no n'hi havia prou. S'haurien de recordar tots els tractats polítics i econòmics que Jaume II va establir ja fos amb els nassarites granadins, ja amb el sultanat marroquí dels benimerins. I sobretot el seu intent fracassat d'apoderar-se personalment d'Almeria el 1309. Nogensmenys, Jaume II continuà mantenint una àmplia mirada vers la Mediterrània, fins i tot en els fets de l'anomenada Companyia Catalana dels almogàvers, encapçalats per Roger de Flor, que no fou una iniciativa reial, però que no es degué veure malament en els seus inicis. Tothom sap que l'emperador bizantí Andronic II va demanar ajut a aquest exèrcit d'almogàvers, tan sols sotmesos als Costums de Barcelona o a les Constitucions catalanes, però d'una manera més o menys autònoma. Aquests soldats eren mercenaris de tota mena i han passat a la història com a gent bastant hostil després de l'assassinat del seu cabdill, Roger de Flor, el 1305.

La Venjança Catalana, narrada per Muntaner mateix, portà finalment aquesta companyia a assentar-se a Atenes i Neopàtria, territoris que es constituïren en ducats i que, amb giravolts constants, varen dependre de Frederic III de Sicília i també del IV abans d'entrar a la Corona d'Aragó. Al cap i a la fi, aquestes terres, on sempre hi havia membres de la Companyia Catalana, presentaven uns estatuts, capítols i àdhuc lleis d'arrels catalanes. Tant fou així que el segell dels documents més importants de la Companyia era aquell que representava sant Jordi —el patró de la formació— matant el drac (Setton, 1975, p. 11). Evidentment, a aquesta situació no arribà aleshores Jaume II, però la seva insistència mediterrània, quallat ja el comerç català, va portar-lo fins a connectar amb Xipre, mitjançant la seva boda amb Maria de Lusignan,

la germana del rei xipriota Enric II. Com que a la darrerria del segle XIII va caure l'última possessió cristiana a Terra Santa —Sant Joan d'Acra, 1291—, les illes de la Mediterrània oriental eren un clauer indispensable per assegurar el comerç cristià en aquelles rutes, ja fos venecià, genovès i, en un tercer nivell, català.

Però a Jaume II li faltava arrodonir la seva presència a la Mediterrània, sobretot quan encara tenia a la mà una peça tan fonamental en el seu joc diplomàtic: Sardenya. Cal no oblidar que, arran del Pacte d'Anagni de 1295 i de les clàusules secretes de 1297 amb el Pontificat, Sardenya —Còrsega mai seria conquerida— passava al rei de la Corona d'Aragó, el qual va prestar jurament de fidelitat al papa Climent V el 1305. Malgrat tot, diversos problemes —guerres a Castella, conflictes amb Granada, falta de recursos bàsicament— varen allargar el procés de conquerir Sardenya. Nogensmenys, en algun moment, interessos d'estratègia política, militar i també economico-mercantil afavorien l'empresa. Ara bé, calia tenir present que l'acció no seria fàcil, repartida l'illa com estava entre nombrosos poders, feudals o comercials: els pisans, els Doria genovesos, els Bas-Serra, jutges d'Arborea, els Malaspina, els Donoratico.

El rei Jaume II havia de jugar amb molta saviesa les seves cartes cercant entre aquells alguns partidaris seus. Havia de valorar, a més, que es podia enemistar per sempre amb potències navals com Pisa o la més temuda Gènova, ja que Sardenya era una autèntica balança de tràfic mercantil al mar Tírrè. Potser la pressió exagerada de Pisa sobre els sards i l'ajuda del jutge d'Arborea —no trencada fins a tres dècades després— van determinar que Jaume II es decidís finalment per l'expedició sarda el 1323, ja a les acaballes de la seva vida. Però ell ja no l'encapçalaria. Afligit per una salut bastant delicada des de 1319 i emparat per la seva darrera dona, Elisenda de Montcada, el rei es va afanyar perquè aquella aventura no fallés. Una flota de tres-cents vaixells hauria de ser suficient davant de tots els perills als quals s'enfrontaria. A més, la dirigiria el seu fidel fill, Alfons, pocs anys després Alfons el Benigne. Això sí, el fill, com sabem per la posterior Crònica de Pere el Cerimoniós, a Port-fangós escoltà el sermó d'acomiadament que el seu pare li va pronunciar a punt de salpar la seva nau cap a Sardenya. Tres vegades les orelles de l'infant Alfons varen omplir-se del lema més que simbòlic de Jaume II: «O vençre o morir» (*Crònica*, 2014, cap. 1, § 12, p. 46).

I el fill va complir, ja que Sardenya passà a mans de la Corona d'Aragó després de les victòries navals a Lucocisterna i al golf de Càller en 1324. Però varen ser unes victòries efímeres. Revoltes a Sardenya ja es produïen en 1325 amb les rebel·lies dels Doria a Sàsser; en 1326 amb revoltes a Càller, la seu

més florent de Pisa a l'illa, en una guerra entremig i que acabà amb una pau aquell mateix any amb els catalans (Tangheroni, 1973, p. 151). Així, la inestabilitat política fou contínua. Més encara quan la monarquia s'havia guanyat l'enemistat de Gènova i tampoc el sistema politicofeudal, que s'introduí a l'illa, assegurava l'èxit immediat. Perquè Jaume II, amb l'ajuda de l'infant Alfons més present a Sardenya, cercà no tan sols el suport de la burgesia mercantil catalana. Va voler implicar tota la societat conqueridora en establir concessions feudals als barons i cavallers nobles. Segons Hinojosa, que segueix ponderats estudis de Boscolo i Tangheroni, els catalans obtingueren 329 beneficis, els valencians 272, els rossellonesos 88, els mallorquins 40, els aragonesos 16 i els sards partidaris de la conquesta 18 (Hinojosa, 2006, p. 254).

Aquesta, per tant, havia estat una empresa catalanovalenciana, una mica rossellonesa i mallorquina, fruit de la intervenció favorable a la conquesta de la dinastia privativa de Mallorca. Perquè ella havia aportat un terç de la flota sense enfrontar-se en res al seu parent major, Jaume II el Just. D'altra banda, la participació d'Aragó, nobiliàriament parlant, era minoritària i això semblava mostrar el poc interès del regne continental pels negocis marítims del motor catalanovalencià, malgrat que hi hagi un cert tòpic en aquesta afirmació com assenyala Manuel Sánchez. Pel que fa als sards i als poders que hi havia abans a l'illa, varen ser respectats a poc a poc i, en conseqüència, acabaren essent el brou de cultiu de constants revoltes amb el suport i el conflicte permanent de Gènova. Perquè, al cap i a la fi, no tota l'illa de Sardenya estava en les mans directes de la Corona d'Aragó i molts senyorijs feudals —amics o no tant— s'escapaven del control del governador del regne de Sardenya.

3. Les circumstàncies i les problemàtiques polítiques

Tanmateix la qüestió que durant molt anys, si no més d'un segle, es plantejava als regnes i al principat de la monarquia era també social i, sobretot, fiscal i financera. Perquè, qui pagava tota aquesta projecció cap a l'exterior? Evidentment el món del comerç i en part també el món urbà i costaner no es podia oposar a l'acció de la reialesa. Com a molt intentava treure'n el màxim profit i els mínims riscos. Però, i el regne de l'interior, el regne aragonès al qual ja al segle XIII se li havia negat l'annexió valenciana per part de Jaume I? Discussions no precisament menudes havien calat foc en les relacions entre aragonesos i catalans per la supremacia dels uns i dels altres a València enmig de l'arbitratge que, per a Jaume I, va ser la creació del regne de València. D'un regne que havia de tenir una legislació pròpia, d'uns furs valencians, distints dels Usatges i les Constitucions catalanes, però també dels *fueros* aragonesos.

I la problemàtica no es va solucionar en 1239, temps del Repartiment de la ciutat i del Costum inicial valencià. No, passaren els anys i els aragonesos persistiren a mantenir el fur d'Aragó en els territoris que posseïen al regne valencià, malgrat que l'expansió dels furs de València anava en augment.

Una certa insubordinació aragonesa en aquest sentit ja va haver-hi amb els Furs de 1261 a València quan nobles com Fernández de Azagra, senyor d'Albarrasí, Ximénez de Urrea i Artal de Luna es varen allunyar del rei en anar a la localitat de Quart. Poc després, a les Corts d'Eixea de 1265, el poder de la monarquia començà a decaure enfront de la noblesa aragonesa, que ja volia fer seva, també a València, la figura del Justícia aragonès. Cal pensar que això ocorria en el moment de la intervenció jaumina a Múrcia i de la negativa aragonesa a ajudar el rei (Belenguer, 2007, p. 286-287). La possible pregunta ja té una resposta quasi retòrica. Què faria la noblesa aragonesa davant la perillosa cruïlla dels regnats de Pere el Gran i Alfons el Liberal? És a dir, entre 1283 i 1291, els esdeveniments dels quals ja han estat narrats.

En aquells anys, els innumbrables privilegis aragonesos varen ser incrementats en els seus furs i en més d'una reunió de Corts. Els reis hagueren de reconèixer les peticions dels rics homes aragonesos. El Privilegi General de 1283, exigit per nobles però també per eclesiàstics i fins i tot per representants de les ciutats, fou el primer pas. Era una confirmació dels costums i privilegis dels aragonesos extensibles a aquells llocs de València on dominés el fur d'Aragó. I després el Privilegi de la Unió de 1287 fou aprovat per Alfons el Liberal. Gràcies a aquest privilegi, les sentències de judici que poguessin donar-se anaven prèviament a càrrec del Justícia aragonès i, a més, el rei acceptava que els unionistes aragonesos intervinguessin en el Consell Reial, sobretot quan es tractava de temes vinculats a Aragó, València i Ribagorça.

En realitat, la situació no era gens favorable a la monarquia, malgrat que Jaume II intentà millorar-la. En 1301, el rei Just aprofità unes rebel·lions nobiliàries per recollir el guant llençat per una pretesa Unió. Però de moment aquesta darrera no recordava gens el suport fins i tot popular que tingueren les anteriors. Àdhuc la ciutat de Saragossa prengué les armes per resistir aquests bàndols nobiliaris. Les Corts aragoneses celebrades a la ciutat en 1301 els condemnaven i també reafirmaven el seu poder parlamentari, al qual s'incorporava oficialment el braç eclesiàstic; varen obligar, a més, determinats barons a repartir certes cavalleries, i el Justícia d'Aragó ajudà el rei a declarar que aquella Unió era il·legal i alguns caps foren desterrats del regne entre dos i set anys.

Tanmateix no ens enganyem. Tot això no vol dir que la monarquia s'havia imposat al regne. Ni de bon tros, ja que el rei va atorgar altres concessions d'honors i més d'un territori. Sense anar gaire lluny, en les Corts

de Saragossa es fixaren les fronteres definitives del regne aragonès, després de tantes discussions des dels anys de Jaume I. Ara fou el moment d'incloure el Sobrarb, la Ribagorça i la Llitera a l'Aragó. No tot, però, s'havia dit encara; ni tan sols quan Alfons el Benigne, en les Corts de València de 1329, va aconseguir l'extensió dels Furs de València a tot el territori valencià, bé que alguns magnats aragonesos s'hi resistiren i el fur d'Aragó, tot i marginat, es mantingué en certs senyorijs. La qüestió, no obstant això, no era aquesta. Més aviat s'han de conèixer les transaccions que el rei va fer en els mateixos Furs de València, en liquidar certament en la major part la quasi secular dualitat jurídica que existia entre diversos furs. Nogensmenys matisà bastant el contingut més progressiu —valgui l'expressió— de l'original fur valencià, ara ja més senyorial en incorporar-li el mixt imperi (Romeu, 1972).

Fet i fet, cap a la darrerria del primer terç del segle XIV, i a punt d'entrar en escena el rei Cerimoniós, tot permetria pensar que el possible incendi aragonès s'apaivagava. Una creença en realitat falsa, com es veurà, sobretot si es creu que el suport ciutadà —en aquest cas, saragossà— havia estat decisiu a favor del poder de la reialesa. En realitat, tal idea ja es pot llegir al *Llibre dels Feits* quan la crònica afirma que les poblacions de les ciutats «són gent que Déus ama més que no fa los cavallers» (*Jaume I*, 2008, § 498, p. 483). Per tradició i per història, que en el passat arriba a Jaume el Conqueridor, semblant afirmació va aplicar-se sobretot a Catalunya. Perquè el rei sempre va trobar en les seves ciutats un suport per a minvar les oposicions de bàndols nobiliaris que l'enutjaven. A més, la consolidació de les Corts, també a Catalunya superades ja les primigènies assemblees de pau i treva, creava un escenari de discussions legals sense desembeinar les espases.

Això, evidentment, era així. Però les Corts ja no serien reunions convocades pel rei només quan li convingués. Els diversos braços de les Corts catalanes —també, per descomptat, en els altres territoris—, ja fossin el nobiliari, l'eclesiàstic i, òbviament, el reial de les ciutats, ara trobaven un lloc on podien discrepar sense violència. Però a la vegada el millor coneixement de tots ells podia facilitar-los una comunicació més fàcil i, si calia i convenia, plantar cara a la monarquia. Tot i que situacions d'aquesta mena ja havien succeït anteriorment i no m'estendré en la seva descripció, la problemàtica mediterrània creada per Pere el Gran afavorí el paper quasi directiu de les Corts catalanes. Amb els francesos gairebé a les portes de Girona, el rei necessitava serveis econòmics i tropes, superiors evidentment a l'aportació regulada del *Princeps namque*. I els representants de les Corts de 1283 ho pensaven donar, però res es feia gratis. I aquella assemblea parlamentària fou la clau de volta del pactisme català a tots els nivells possibles.

Abans de tot, les Corts catalanes no acceptaven el sobirà com a rei. Comte de Barcelona i prou. Ni tan sols podia ser príncep en el sentit que els legistes romanitzats de la cúria de Ramon Berenguer IV ho havien intentat i s'havia introduït en la constitució de pau i treva a Fontaldara el 1173 (Abadal, 1987, p. 74), potser Fondarella, al Segrià. Per això la monarquia, a l'hora de promulgar lleis o demanar diners, havia de comptar amb el sí dels braços en Corts, segons el capítol «Volem, estatuim». Més encara, el sobirà comtal havia de convocar les Corts «una vegada l'any». Havia de resoldre tots els greuges dels oficials reials que els seus parlamentaris li presentaven d'acord amb «Nos e officials». I, donades aquelles circumstàncies, els senyors laics i al mateix temps els eclesiàstics varen obtenir un enfortiment en les seves jurisdiccions. Per la seva banda, el «Recognoverunt proceres» —una petició constitucional de les Corts de 1283— accentuà, a més, l'estabilitat de l'oligarquia governant de Barcelona (Belenguer, 2001, p. 28).

Totes aquestes qüestions són fets objectius que han estat interpretats de manera ben distinta per la historiografia més que secular. El Romanticisme i la Renaixença catalana varen veure les Corts com autèntics signes de llibertat i progrés. Posteriorment, Ferran Soldevila, en la seva *Història de Catalunya*, cregué que eren les bases del constitucionalisme representatiu i de la intervenció del país. Pel seu costat i sense negar la part optimista de les anteriors afirmacions, puix les Corts eren necessàries i de vegades valuoses, Ramon d'Abadal, en l'obra ja citada, va entendre que les Corts acabaren per ser un fre excessiu a l'avenç de la monarquia. D'una monarquia que, per a aquest historiador, hauria estat més progressiva.

Amb una altra perspectiva, però en part vinculat a Abadal, José Luis Martín subratlla les visions negatives del pretès poder nobiliari, eclesiàstic i ciutadà en veure que la condició camperola empitjorava. Al cap i a la fi, des d'aleshores es feia obligatori el pagament de la redempció per als pagesos de remença i en realitat gairebé ressuscitaven molts dels mals usos incloent-hi el *ius maletractandi*. I una qüestió recordava que tampoc a la ciutat la classe més popular millorava, puix a Barcelona esclataren revoltes com la de Berenguer Oller el 1285 (Martín, 1983).

I, finalment, Manuel Sánchez, en una oportuna reflexió, fa veure com el període que va des de Pere el Gran fins a Jaume II, i més concretament aquell que s'estén entre 1283 i 1310, és bastant decisiu en la història de Catalunya (Sánchez, 2006a, p. 502). No debades es tracta de les dècades inicials de l'expansió política mediterrània i de totes les seves conseqüències. Després hi haurà uns anys de pau i, per tant, de pausa en un problema que anava creixent. El començament de la conquesta de Sardenya des de 1323 va posar

sobre la taula el taló d'Aquil·les de la monarquia i, en el fons, de tota la Corona d'Aragó: l'increment del deute fiscal i financer que, iniciat greument en l'època assenyalada per Manuel Sánchez, no s'aturaria en tot el regnat de Pere el Cerimoniós.

4. Unes paraules al voltant de les circumstàncies financeres

Crec que aquest tema és tan important que mereix un espai propi a l'hora ja d'anar acabant la introducció, sobretot perquè en els darrers trenta anys s'ha donat un autèntic pas de gegant en la historiografia gràcies a Manuel Sánchez i a seguidors seus del CSIC barceloní. Tot i que ja hi havia treballs anteriors com el de Bisson i altres, Sánchez gairebé donà el tret de sortida en vincular estretament guerra, fiscalitat i finances ja des de l'època baixmedieval (Sánchez, 1995a). En un avenç a allò que va marcar gran part de la fesomia del segle XIV Sánchez —seguint Bisson— ha fet veure com els darrers anys de Pere el Catòlic varen suposar una primera alienació considerable del patrimoni de la monarquia. Al *Llibre dels Feits* de Jaume I, el jove rei arribà a dir: «E tota la renda que nostre pare havia en Aragó e en Catalunya era empenyorada tro als jueus e als sarraïns; e encara les honors, que eren set-centes cavalleries en aquell temps; e nostre pare, lo rei Don Pedro, havia-les totes donades e venudes de cent trenta enfora. E no havíem a un dia, quan nós entram en Montsó, què menjar: si era la terra destruïda e empenyorada! (*Jaume I*, 2008, 11, p. 63, i nota 103 de M. Teresa Ferrer i Mallol sobre els costos de les cavalleries d'honor).

Això no obstant, els regents de la minoria d'edat del rei Conqueridor, amb l'ajuda de certs savis templers que exerciren de comptables, pogueren arreglar el fiasco. Després les guerres del rei Jaume, com que eren de conquesta i sobretot de conquesta de terres islàmiques, varen fruir en algun moment de suport pontifical —croades—. A més, no hi havia gaire discussió als territoris fundacionals del sobirà per entrar en reconquesta i repartir-se el pastís.

Com a conclusió d'aquest regnat, Sánchez opina que el rei Conqueridor es va finançar en gran part amb els ingressos patrimonials seus sobre impostos directes a ciutats i viles reials —*quèsties*, *cenès*—, o peticions de préstecs a base de pignorar alguna porció del seu domini, però sense destrossar-lo. I, quan calia, utilitzava la fiscalitat directa de caràcter general sempre sobre propietats de persones, com va ser el bovatge. Potser aquest seria l'únic impost que precedeix en més d'un segle la consolidació del fogatge de 1359, com descriuré. En temps de Jaume I, el bovatge va ser aplicat amb l'ajuda del papa Innocenci III el 1217, gairebé com una obligació tradicional en favor d'un

rei a l'hora de regnar. I després continuà recollint-se per causa dels conflictes amb la Mallorca islàmica (1229), l'emirat valencià (1236), i l'ajut a Alfons X el Savi per a la recuperació de Múrcia (1264). En el fons, el bovatge acabà per caure a mans del rei com un domini patrimonial més.

I, entre d'altres coses, és això precisament el que es va voler impedir que succeís arran de la problemàtica de Sicília i totes les conseqüències posteriors ja narrades, concretament entre 1283 i 1310. Perquè a partir de les Corts de 1283 a Saragossa, València i Barcelona, els representants, a més d'aprofitar la situació per limitar algun ingrés del rei o un altre —via impost sobre els seus dominis reials—, varen posar regles a les peticions extraordinàries de la monarquia. Sobretot el braç reial o ciutadà obtindria a canvi, i molt més en el futur, certs beneficis: exempcions de quèsties o *cenés* en algunes ciutats o viles, franquícia de lleudes i peatges, llibertat de comerç en les noves conquestes que es feren. Només així s'adonaria el sobirà que les Corts estaven disposades a ajudar-lo en cas de necessitat urgent.

En una afirmació clara i catalana, però també vàlida per als altres regnes, s'entenia per necessitat allò que afectava tothom, el comú de la Corona com per exemple la invasió francesa de Catalunya en temps de Pere el Gran o l'excomunió de la monarquia vàlida per a tota la Corona d'Aragó. Aleshores, les Corts donarien el seu suport a la reialesa perquè pogués deslliurar-se del perill, acabar el conflicte o, com a mínim, signar treves. Si es donaven aquestes solucions, immediatament l'impost extraordinari votat en Corts i obtingut per via indirecta —cises, és a dir, càrregues fiscals sobre les transaccions mercantils fonamentalment— seria anul·lat. Al cap i a la fi, el control d'aquell impost no el portava el rei ni oficials seus, sinó comissions sorgides de les Corts.

Així les coses, que tingués molta cura el Cerimoniós, perquè les Corts no accedirien fàcilment a pagar les guerres del monarca a l'exterior sense cap explicació mínimament plausible. I en aquest darrer supòsit el rei tan sols podria comptar amb el seu propi patrimoni, hipotecant-lo cada vegada més, i amb els beneficis que provenien del seu domini reial i —per què no dir-ho?— senyorial, com podien ser quèsties o *cenés*. Malgrat aquestes limitacions, la realitat imposà la cisa de 1288 i subsidis votats a les Corts de Montsó de 1289 i de Barcelona de 1292. I, a més, també es coneixen els ingressos ordinaris del batle general de Catalunya —autèntic oficial del rei de la seva hisenda patrimonial— segons els quals només en tres anys les xifres patrimonials aconseguides baixaren de 173.000 sous en 1286 a 130.000 en 1289. Encara més, en 1299 Jaume II afirmava deure la suma de 300.000 lliures barceloneses i, consegüentment, es va veure obligat a vendre part del patrimoni reial. És per això que en les Corts de Barcelona de 1299-1300 el rei va entregar a la

noblesa i a les ciutats —el clergat s'havia desentès d'aquest acord en abandonar les Corts— el bovatge, que ja formava part del seu patrimoni, a canvi de 200.000 lliures. Els compradors ja sabrien què fer-ne, però aquest impost reial quedava liquidat. No cal que m'esforci gaire a explicar el perquè, després de la batalla naval del cap d'Orlando (1299) i l'expansió cap a Múrcia, Jaume II va deslligar-se dels seus compromisos amb el papa i arribà a la pau amb Castella, tot i repartir-se amb aquesta el regne de Múrcia en el Pacte de Torrelles de 1304. Aleshores, la monarquia econòmicament no podia més i ni tan sols algun dels seus col·laboradors, que havien ofert préstecs a la Corona, però que no foren tornats. Van ser aquests els casos d'alguns mercaders banquers, com l'exemple de Berenguer de Finestres que tant recorda els esdeveniments succeïts després, ja en el regnat de Pere el Cerimoniós.

Ara bé, aquest període de 1283 a 1310 no només afectà Catalunya. Per altres treballs, que Sánchez cita, es coneix que el regne d'Aragó va rebre també alguna pressió fiscal. L'any 1290 unes Corts a Saragossa «de escasísimas noticias» (González Antón, 1975, vol. 1, p. 257) varen concedir un *certum auxilium* durant tres anys i les Corts de Saragossa de 1300 atorgaren un subsidi sobre la sal durant dos anys. Però va ser una enganyifa pel seu escàs rendiment i pel fet de no servir en part per a allò que es volia arreglar: el pagament dels endarreriments en concepte de cavalleries d'honor, qüestió que provocà, com ha assenyalat González Antón, un rebrot de la Unió, aviat controlat. Encara més, el 1301 es va concedir un ajut mitjançant un impost directe pel qual cada súbdit d'Aragó, la Ribagorça i la Llitera pagués deu diners per cada membre de la seva família major de set anys durant un any d'impost. A canvi, s'anul·lava la compra forçada de sal de 1300 (González Antón, 1975, vol. 1, p. 288-310). Per la seva banda, les Corts de València en 1302 varen atorgar un subsidi, renegociat el 1304. Així es pagarien a la monarquia 150.000 sous anuals durant quatre anys i, a més, a través d'un impost directe: el cabeçatge (Martínez Aloy, 1930, p. 79-82).

I cal no oblidar-ho: el suport de Jaume II a la supressió de l'orde dels Templers en la seva Corona entre 1307 i 1308 té també una lectura econòmica, més enllà de les raons verdaderes o falses —més aviat les segones— que varen atribuir-se als frares. Sense cap mena de dubte, Jaume II pensava en les riqueses dels Templers que hi havia en els seus territoris. Encara més, algunes pertanyien a alienacions del seu patrimoni reial. Però el rei pensava més enllà: no tots aquells béns havien de passar a l'orde de l'Hospital com volia el Pontificat. El nou orde de Montesa, en realitat creat el 1317, podia ser més manejable, més fàcil de connectar amb aquelles propietats (Sans Travé, 2008a, p. 334).

Malgrat totes aquestes aportacions, seguia havent-hi un problema ben clar: únicament amb el patrimoni reial no es podia anar gaire lluny, ja que disminuïa. Tot aprofitant la pau total que va haver-hi des de 1304, llevat de l'intent de conquerir Almeria en 1309-1310, Jaume II volgué rescatar part del seu patrimoni entre el 1304 i el 1323. En el fons, com es desprèn de la lectura de les pàgines que a aquest tema dedicà Sánchez, no pogué aconseguir-ho ni tan sols amb la investigació que es va fer a la mateixa època sobre els feus reials i el seu retard en el pagament de lluïsmes i altres sumes que es devien al rei. Fins i tot el fill de Jaume II, Alfons el Benigne, va organitzar el 1328 una comissió presidida pel batlle general d'aleshores, Ferrer de Lillet. I no va tenir bons resultats perquè les xifres són evidents, sense necessitat d'explicar fil per randa la composició dels ingressos del patrimoni reial sobretot el de Catalunya, el que més s'ha estudiat fins ara, com es pot veure al llibre de Sánchez, si es vol conèixer la definició de cada impost.

Tant li fa que siguin impostos indirectes sobre transaccions i circulació de productes —lleudes, mesuratges, pes reial, passatges— com impostos directes —delmes, cenes, quèsties-subsidis— o béns de propietat reial —albergs, botigues, solars urbans, forns, molins, carnisseries, peixateries—, el cas és, al cap i a la fi, el mateix. O bé les impositcions van allunyant-se per les franquícies donades pel rei a la majoria de les ciutats i viles reials, o bé el monarca ha de vendre béns de la seva propietat total. La raó serà sempre idèntica: la inferioritat global del seu patrimoni davant les despeses urgents. I aquesta és la idea que cal tenir molt clara: les franquícies donades pel rei no corresponen en la realitat a la connivència del sobirà amb les seves ciutats i viles reials quant a la necessitat que el monarca té en qualsevol moment. Per això, si convé, es donen franquícies i es renuncia a impostos a canvi de rebre, en el mínim temps, una suma quantiosa que la reialesa ha de captar.

A més el rei, dins de la jerarquia feudal que encara existia, havia de subministrar i repartir rendes a la noblesa, com per exemple les cavalleries d'honor ja esmentades. Pel que sabem de l'any 1315, el 90% del producte de les rendes era assignat a membres de la noblesa. Per això no pot estranyar que, àdhuc els esforços duts per la reialesa en moments curts de pau, la situació sigui difícil de canviar. I evidentment les xifres canten en relació amb possibles avaluacions del patrimoni reial a Catalunya a principi del segle XIV, concretament l'any 1315. D'una quantitat de 300.000 sous nets, d'acord amb l'estimació del batlle general, només quedaven al rei 20.000 sous. I segons la comptabilitat de Ferrer de Lillet, batlle general entre 1318 i 1339, el producte de l'arrendament de les rendes reials i, a més, dels anomenats *esdeveniments* dels batlles locals —una suma de diversos treballs com multes,

penes de cort, drets derivats de la cort judicial i l'escrivania pública— donava una mitjana anual de 154.000 sous entre 1320 i 1324. Però ja en la dècada dels anys trenta només arribava a 59.000 sous. Pel mig, és clar, hom situa la conquesta de Sardenya i tota una sèrie de conflictes posteriors que marquen les línies vermelles abans d'iniciar-se el regnat de Pere el Cerimoniós i que, a més, varen ser superades amb escreix com era d'esperar.

Al cap i a la fi, tots els plans duts per la monarquia i portats endavant per l'infant Alfons foren insuficients. La suma pensada de 3.124.433 sous i presumptament distribuïda en un 40% per Catalunya, un 35% per l'Aragó —motiu que fa pensar a Sánchez que el regne continental no es va desdir tant de l'expansió mediterrània— i un 25% per València, aviat va requerir un milió de sous més. La reialesa caigué sobre les ciutats i viles com un vendaval exigint-los impostos indirectes de caràcter municipal. Però, igual que ja havia succeït a les Corts, moltes de les ciutats, que ja estaven exemptes de quèsties, exigirien a la vegada ser elles les que dirigissin l'obtenció dels diners; també el temps de la donació davant dels esdeveniments de la guerra, que es podia acabar passat el període pactat o bé quan se signaven treves; i sobretot fruir de privilegis de tota mena, comercials abans de tot, en l'illa conquerida.

Pel que fa al milió llarg de més, la Corona va vendre en massa entre 1323 i 1324 molts béns patrimonials que han estat estudiats per Pere Ortí (2005). Però tot plegat no era suficient; es varen convocar Corts en 1323, ja essent Alfons a l'illa. Es pensava en un impost directe, però fracassà. Nobles i eclesiàstics abandonaren les sessions i a les ciutats ja no se'ls podia demanar impossibles.

Nogensmenys, el problema no acabà en 1324. Aviat revoltes sardes empal·lidirien el futur, sobretot quan Gènova donà suport als rebels anunciant el llarg conflicte bèl·lic i comercial amb la Corona d'Aragó. Per força hi hagué més tard un cert parèntesi de pau al començament del regnat de Pere el Cerimoniós, obligat més que volgut, com assenyalaré. I, per si no n'hi havia prou, el Benigne inicià una lluita amb l'emirat nassarita de Granada en un pretès projecte de croada (Sánchez, 1983) d'acord amb Alfons XI de Castella a l'inici de la darrera etapa de la Guerra de l'Estret, com veurem. Al cap i a la fi, una incursió granadina arribà a Elx el primer d'abril de 1332 i un any després (1333) la plaça de Gibraltar era recuperada pel món islàmic en col·laboració amb els nassarites i els marínides (Masià de Ros, 1994, p. 220-223). El rei, més que ingenu i feble, començava a no adonar-se dels costos dels seus conflictes bèl·lics. I els diners, que cada cop necessitava més la Corona, havien de sortir d'on fos: del propi patrimoni reial, de l'anomenat

coffre e tresor de la monarquia, que eren els jueus gairebé asfixiats fiscalment; de la convocatòria d'una nova Cort, la de Montblanc de 1333, que va estendre el sistema d'imposicions indirectes a tot Catalunya amb jurisdicció reial, malgrat que alguns llocs fossin viles mercat de segon grau. I això es feia ni més ni menys que en «lo mal any primer».

Però això també es feia a la resta de territoris, bo i incloent en l'operació de Sardenya el regne feudal de Mallorca. Perquè en aquest envit apostà el rei Sanç amb una suma considerable per invertir en vint galeres i un cos d'exèrcit durant quatre mesos. Ara bé, aquesta operació era un préstec que s'havia de retornar per part de la Corona d'Aragó, bé que aquest pressupost inicial de 500.000 sous «varen ser ultrapassats ben aviat» (Cateura, 1998, p. 34-36). L'historiador mallorquí pensa en una suma de com a mínim 1.682.850 sous en allargar-se el temps de la conquesta, tot provocant una crisi de tresoreria a l'illa, perquè la Universitat, és a dir, la ciutat de Mallorca sol·licità crèdit privat.

Tenia la seva lògica comercial i marítima, sobretot quan qui l'empentava al joc era el crupier Jaume II de la Corona d'Aragó. Però agradés o no, tots varen ser convidats a aquesta, fins ara desconeguda, pressió fiscal. En les Corts de València de 1329 es varen donar 112.500 lliures al llarg de sis anys (Sánchez, 1980, p. 579-598; Muñoz Pomer, 1983, p. 85-95). I també a l'Aragó, almenys hi ha notícies de Daroca, Terol i Calataiud (Sánchez, 1993, p. 7-32). En el fons, en els regnats de Jaume II i el del seu fill Alfons el Benigne, es va consolidar, gairebé sense marxa enrere, la necessitat constant de diners.

Concloent: a punt de regnar el jove Pere el Cerimoniós, la situació global de la Corona d'Aragó no era encara negativa. Els fonaments econòmics continuaven sòlids. L'expansió territorial potser havia superat les possibilitats reals de la Corona, però havia de mantenir-se. Arran de les necessitats fiscals de la reialesa havia quallat en tots els regnes un pactisme polític que minvava la llibertat de poder de la monarquia, però aixecava a l'alça les forces oligàrquiques dels representants dels diversos braços en Corts i els dels municipis de les grans ciutats. El pitjor de tot era l'hemorràgia constant de les finances públiques. No semblava, no obstant això, un mal escenari, però tampoc bo per a un rei que governaria durant cinquanta anys, potser una de les èpoques clau d'aquesta Corona.